

Επιλογή κειμένων

Εισαγωγική αναφορά

Ο Ερνστ Μπλοχ (1885-1985), ο Γερμανός φιλόσοφος, το έργο του οποίου είναι σχεδόν άγνωστο στην Ελλάδα, είχε χαρακτηριστεί κάποτε από τον Ρούντι Ντούτσκε ως «η φιλοσοφική ψυχή ενός νέου δρόμου προς το σοσιαλισμό», ως «εκπρόσωπος μιας επαναστατικής φιλοσοφίας, στην οποία η κατηγορία της ελπίδας κατέχει κεντρική θέση». Σήμερα, σε μια περίοδο κατά την οποία στο κέντρο της συζήτησης βρίσκονται πάλι προβλήματα κοινωνικού επαναπροσανατολισμού, εν όψει των άλυτων σύγχρονων κοινωνικοοικονομικών, οικολογικών, πολιτικών και ηθικών προβλημάτων, είναι εύλογη η αναζήτηση σημείων αναφοράς, εναλλακτικών δυνατοτήτων επίλυσης θεωρητικών και πρακτικών προβλημάτων.

Ο Μπλοχ, με το τεράστιο έργο του, έχει σχεδιάσει με τον τρόπο του φιλοσοφικές στρατηγικές με μεσοπρόθεσμο στόχο την αναζήτηση των προϋποθέσεων για μια κοινωνική τάξη λογικών και αυτόνομων ανθρώπων που αγωνίζονται για την υπέρβαση «του βασιλείου της αναγκαιότητας». Κεντρικό φιλοσοφικό πρόβλημα της κοινωνικής φιλοσοφίας του Μπλοχ δεν ήταν η βελτίωση μιας θεωρητικής ή πρακτικής μορφής διακυβέρνησης, αλλά η βαθμιαία δημιουργία μιας κατάστασης χωρίς εξουσιαστές με τη συνειδητή και ενεργητική παρέμβαση των δρώντων ανθρώπινων υποκειμένων.

Η επίδραση της φιλοσοφίας του Μπλοχ ήταν αισθητή σε ολόκληρη την πολιτική συζήτηση της μη-ορθόδοξης Αριστεράς στην Ευρώπη, από τη γιουγκοσλαβική ομάδα της «Πράξης», μέχρι τη φοιτητική διαμαρτυρία των φοιτητών της δεκαετίας του εξήντα και εβδομήντα, και ακόμη μέχρι τις «εναλλακτικές κινήσεις» των ημερών μας. Βασικοί σταθμοί στην εξέλιξη της σκέψης και πράξης του Μπλοχ, χαρακτηριστικοί του πολιτικού του προσανατολισμού, ήταν αρχικά το έργο με τον τίτλο Το πνεύμα της ουτοπίας (1918), το έργο Τόμας Μύντσερ (1921) και το περίφημο Η Αρχή της ελπίδας (1959). Σπουδαίο θεωρείται και το έργο του Φυσικό Δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια (1961).

Η φιλοσοφία του Μπλοχ για την επανάσταση κινείται στο πεδίο των νεομαρξιστικών προσπαθειών για μια νέα, μη δογματική πρόσβαση στους «κλασικούς» της σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής θεωρίας. Το θεωρητικό του ενδιαφέρον στρεφόταν επίσης στην αναζήτηση πιθανών σημείων για την επίκαιρη σύνδεση του Μαρξί-

σμού με ερωτήματα των κοινωνικών επιστημών. Εν όψει των συγκεκριμένων προβλημάτων της εποχής μας επρόκειτο βασικά για τις κατηγορίες της Νόησης και του Ουμανισμού, για το ερώτημα «αν και με ποιο τρόπο και με ποια αποτελεσματικότητα θα μπορούσαν αυτές οι κατηγορίες να επαναθεμελιωθούν και να υποστηριχτούν στον κόσμο της καταναλωτικής κοινωνίας και της ιμπεριαλιστικής βίας».

Ο Μπλοχ πίστευε ότι η νόηση δεν μπορεί να ανθίσει χωρίς την ελπίδα και η ελπίδα δεν μπορεί να μιλήσει χωρίς τη νόηση. Οι προοπτικές που διαβλέπει δεν προέρχονται αποκλειστικά από μια «καθαρή θεωρία». Το ενδιαφέρον του τείνει στην καθοδήγηση της κοινωνικής πράξης στον αγώνα για την «αληθινή» πράξη και συγγενεύει αρκετά με τη σκέψη του Μαρκουζε, χωρίς να συμμερίζεται την υπαρξιστική στάση της μεγάλης άρνησης με την κατά βάθος απολιτική εκδοχή της ή την ακτιβιστική παραλλαγή της. Η βασική θέση του Μπλοχ στο ζήτημα της σχέσης θεωρίας-πράξης στρέφεται προς την «αναζήτηση των υποκειμενικών δυνατοτήτων και τη θέση τους σε κίνηση για την πραγματοποίηση αυτού που είναι αντικειμενικά-πραγματικά δυνατό».

Η ελκυστικότητα της φιλοσοφίας του Μπλοχ ίσως θα μπορούσε να αποδοθεί στο ότι στη θέση του αυθορμητισμού ή της ρεαλιστικής υποταγής στους καταναγκασμούς των πραγμάτων βάζει τη νόηση, η οποία προβλέπει και σχεδιάζει τον ανοιχτό ορίζοντα των δυνατοτήτων του «μη εισέτι όντος». Όλες οι σκέψεις του για αλλαγή του κόσμου καθορίζονται από την ιδέα «αυτού που δεν υπάρχει ακόμη». Κεντρική φιλοσοφική του θέση είναι ότι τόσο το ανθρώπινο Είναι όσο και το Είναι ολόκληρου του κόσμου είναι ανέτοιμο και ανεπαρκώς προσδιορισμένο. Αφού η έννοια της μεταβολής είναι καθοριστική σταθερά της θεωρίας του, ο Μπλοχ χρησιμοποιεί μια δυναμική Λογική, που πηγαιίνει πιο μακριά και από τον Έγελο, αφού θεωρεί ότι η εκάστοτε ουσία του υποκειμένου δημιουργείται το πρώτον μέσα στη διαδικασία της εξέλιξης και δεν είναι μια ιδέα εν σπέρματι ή ως πυρήνας των πραγμάτων.

Την ιδέα ενός δυναμικού στοιχείου που διατρέχει όλο το Είναι τη βλέπει ο Μπλοχ να βρίσκεται διατυπωμένη στην αριστοτελική έννοια της δύναμης της ύλης. Με τον προσδιορισμό της ύλης ως του δυνάμει όντος είχε αναγνωρίσει ο Αριστοτέλης πρώτος την κατηγορία της δυνατότητας μέσα στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. «Κάθε τι που γίνεται από τη φύση ή από την τέχνη έχει ύλη, επειδή κάθε τι που πρόκειται να γίνει είναι δυνατό να είναι και να μην είναι αυτό είναι η ύλη, σε κάθε τι». (Αριστοτέλης, Μετά τα φυσικά, VII, 7.1032a20). Με την αναμενόμενη τάση για έξοδο από την έλλειψη και την καθοριστική κατηγορία της δυνατότητας γίνεται το μέλλον αποφασιστική οντολογική διάσταση της φιλοσοφίας του Μπλοχ. Η μεθοδολογική της σπουδαιότητα βρίσκεται κυρίως στο ανθρωπολογικό επίπεδο, αφού εδώ εμφανίζονται ιδιαίτερα φαινόμενα υπέρβασης του εκάστοτε παρόντος.

Δίπλα στην ανθρώπινη-υποκειμενική δραστηριότητα εμφανίζεται το μοτίβο της ουτοπίας που εξυπνοείται στο «μη εισέτι ον». «Ιδιαίτερα στη δημιουργική εργασία γίνεται η υπέρβαση ενός εντυπωσιακού ορίου, το οποίο χαρακτηρίζω ως το κατάφλι στο "μη-εισέτι-συνειδητόν". Μόχθος, σκοτάδι, πάγος που τρίζει, γαλήνια θάλασσα, ευτυχισμένο ταξίδι βρίσκονται γύρω από αυτό το σημείο. Εδώ αναδύεται, σε περι-

πτωση πετυχημένης απόπειρας, η χώρα, στην οποία δεν έχει υπάρξει ακόμη κανείς, αφού η ίδια δεν υπήρχε καν. Χρειάζεται τον άνθρωπο, ταυτόχρονα οδοιπόρο, πυξίδα, βάθος στη χώρα». Αυτή η χώρα, αυτή η ουτοπία αποτελεί αίτημα των επιθυμιών του ανθρώπου, της νοσταλγίας και των ονείρων του. Μπορεί να θεωρηθεί ως προσιτή, κατά τον Μπλοχ, ακριβώς επειδή υπάρχει το μη-εισέτι-συνειδητό. Και αντίστροφα επειδή υπάρχει το μη-εισέτι-συνειδητό υπάρχει ουτοπία.

Με τα παραπάνω δε διατυπώνεται η άποψη πως υπάρχει απόλυτη πραγματική ή απόλυτα λογικά βεβαιότητα ότι ο δρόμος προς τα κει θα είναι επιτυχής και ότι αποκλείεται η αποτυχία. Για τον Μπλοχ η πραγματική βεβαιότητα είναι τόσο λίγο ενδιαφέρουσα όσο και η προφάνεια οποιασδήποτε ταυτολογικής πρότασης. Ακριβώς αυτό που διαδραματίζεται ανάμεσα σε αυτές τις στιγμές δίνει στις κρίσεις το γνώρισμα του ενδιαφέροντος, που αποτελεί μείγμα βεβαιότητας και αναλαμπής. Αυτή η διαπίστωση, συνδυαζόμενη με τη βασική φιλοσοφική του υπόθεση, υπογραμμίζει το χαρακτήρα μιας ανοιχτής διαδικασίας.

Στο «μη-εισέτι-ον» αντιστοιχεί στη συνείδηση η ελπίδα. Ελπίδα για τον Μπλοχ είναι κάτι παραπάνω από ένα αίσθημα ή μια ψυχική διάθεση. Έχει επιπλέον και νοητικό χαρακτήρα. Αυτή η «τοποθεσία του κόσμου» που είναι «κατοικημένη σαν την καλύτερη πολιτισμένη χώρα και ανεξερεύνητη σαν την Ατλαντίδα», μπορεί να γίνει γνωστή, κατανοητή, και γόνιμη για επαναστατική αλλαγή. Στην κατάσταση της ελπίδας, στα διάφορα είδη της προσδοκίας εμφανίζεται κατά την άποψή του, το «μη-εισέτι-πραγματικόν», άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο ιδεολογικά παραμορφωμένο. Ελπίδα σημαίνει την προϊδέαση ενός καλύτερου μέλλοντος. Η ουτοπία αποτελεί την ατελή απόπειρα ιχνογράφησης της. Η αποκρυπτογράφησης της σχετίζεται με τα συμφέροντα μιας έλλογα κατευθυνόμενης ανθρώπινης ιστορίας.

Οι ανθρωπολογικά θεμελιωμένες μορφές της υπέρβασης των ορίων (το μη-εισέτι-συνειδητό) συνδέονται μεθοδολογικά με τους οντολογικούς προσδιορισμούς «αυτού-που δεν έχει γίνει ακόμη». Αναμονή, ελπίδα, πρόθεση για μια αγέννητη ακόμη δυνατότητα, αποτελούν όχι μόνο βασικά γνωρίσματα της ανθρώπινης συνείδησης, αλλά, ορθά νοημένα, ένα βασικό προσδιορισμό και γνώρισμα ολόκληρης της αντικειμενικής πραγματικότητας. Αυτή η οντολογική επανασύνδεση αποτελεί για τον Μπλοχ την προϋπόθεση για να μη χαθεί η ελπίδα στο κενό. Στην υποκειμένη υπέρβαση πρέπει να αντιστοιχεί και να ανταποκρίνεται κάτι το αντικειμενικό στον κόσμο. Μόνο έτσι φαίνεται δυνατή μια αλλαγή. Και αντίστροφα, θα πρέπει όλες οι δυνατότητες αλλαγής που βρίσκονται μέσα στην ύλη να ανακαλυφθούν με ανθρώπινη επέμβαση και να ενεργοποιηθούν.

Η έτσι νοημένη διαλεκτική διαδικασία τείνει στη φιλοσοφία του Μπλοχ πέρα από την κοινωνική ύλη και πράξη με στόχο τη διάλυση της σχέσης υποκειμένου-κατηγορήματος, υποκειμένου-αντικειμένου στα πλαίσια της συνολικής ύλης. Η ιστορία, για τον Μπλοχ, δεν έχει αποφασιστεί ούτε στη φυσική ούτε στην κοινωνικοφιλοσοφική προοπτική. Ούτε πάλι διαδραματίζεται με αυτόματο τρόπο. Ο άνθρωπος και η ιστορία μπορούν, κατά τη γνώμη του, να τα κατορθώσουν «όλα» ή «τίποτε». «Όλα» σημαίνει εδώ: ελευθερία ως την κοινωνική κατάσταση ταυτότητας των αν-

θρώπων με τον εαυτό τους και πέρα από αυτό και με τη φύση.

Η συνοπτική ισχνογράφηση κάποιων κεντρικών σημείων της φιλοσοφικής σκέψης του Μπλοχ, που απλώνονται και αναπτύσσονται σε ολόκληρο το πλούσιο έργο του και σε όλη τη διάρκεια της πολυκύμαντης ζωής του, διατρέχει τον κίνδυνο να τις εμφανίσει κάπως στατικές για τις ανάγκες μιας συνοπτικής παρουσίασής τους. Στα εκτενή αποσπάσματα που ακολουθούν μεταφρασμένα προσπαθήσαμε να αποδώσουμε, όσο μας ήταν δυνατό, το πνεύμα του Μπλοχ σεβόμενοι τη δική του σύνταξη και το ύφος.

Ευθύμης Παπαδημητρίου

Ο Μάρξισμός ως συγκεκριμένη ουτοπία *

Σύμφωνα με τις βασικές γραμμές, τις οποίες χάραξε ο Μαρξισμός για την επικείμενη ιστορική τάση, του είναι ξένη κάθε μορφή αφηρημένης ουτοπικής σκέψης, όχι βέβαια όπως ο ίδιος ο Μαρξ το εννοεί, ως απουσία της ουτοπίας, αλλά πολύ περισσότερο ως την αρχή σε κάτι κατεξοχήν μη γερασμένο, μη επιδεκτικό γήρανσης: τη *συγκεκριμένη ουτοπία*.

Όπου βέβαια δεν θα πρέπει να λησμονηθεί «το όρθιο βάδισμα», ενόσω αυτό δεν υπάρχει ακόμη, ή δεν υπάρχει όπως θάπρεπε. Δηλαδή με τη μεταφορική, υψηλή έννοια που είχε στο φυσικό δίκαιο. Ο Ένγκελς χαρακτήρισε τις μεγάλες κοινωνικές ουτοπίες, κυρίως των Fourier, Owen, Saint-Simon, ως προδρομικές του Σοσιαλισμού. Αντίθετα, το κλασικό φυσικό δίκαιο του 17ου και 18ου αιώνα – αναφερόμενο όχι τόσο στην ανθρώπινη ευτυχία αλλά στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια – έτυχε μικρότερης προσοχής, παρά το γεγονός ότι έδωσε μια ουσιαστική ιδεολογική ώθηση στην αγγλική, την αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση. Αν και το αίτημα για Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα ταίριαζε περισσότερο στην κατάσταση της αδικίας παρά στις νησίδες ευδαιμονίας και τα αντίστοιχά τους κοινωνικά οράματα.

Επιπλέον, ακριβώς η αξιοπρέπεια του ατόμου (κάτι το οποίο, όπως έλεγε ο Καντ, κάνει την ανθρωπότητα αξιότιμη) δεν αποτελεί κατά κύριο λόγο μαρξιστική έκφραση χειραφέτησης. Οι εκπρόσωποι του φυσικού δικαίου σπάνια συγκαταλέχθηκαν στους πρόδρομους του Σοσιαλισμού, παρά το γεγονός ότι οι Μαρξ και Ένγκελς χρησιμοποιούν σε καίρια σημεία ενδιαφέρουσες αποχρώσεις σχετικά με το άτομο, για τη σοσιαλιστική απελευθέρωση όλων των ατόμων, για το τέλος της διακυβέρνησης προσώπων και για το βαθμιαίο μαρξισμό του κράτους γενικά.

Μια υποχώρηση, κάποτε μια έλλειψη φωτισμού είναι παρούσα, γεγονός που ισχυροποίησε στην περίοδο του Σταλινισμού το φαινόμενο του συγκεντρωτισμού,

* Απόσπασμα από το κείμενο του Bloch «Marx, aufrechter Gang, konkrete Utopie», στο Ernst Bloch, *Ueber Karl Marx*, εκδ. Suhrkamp, σελ. 172-177, Frankfurt am Main 1968.

που προήλθε από τη ρωσική έλλειψη σε κατακτημένες αστικές ελευθερίες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ασθενής τονισμός των προσωπικών ελευθεριών αντιστοιχεί στην άρνηση από τον Μαρξ της ιδεολογίας των επιχειρηματιών. Το δικό τους laissez faire σήμαινε την ελευθερία όλων των ατομικών οικονομικών συμφερόντων, με τον τρόπο που τις είχε συναπελευθερώσει το κλασικό φυσικό δίκαιο, και δεν τις είχαν απλά συνοδεύσει. Επιπλέον, ίσως κατόπιν εορτής, η αστική κατάρρευση του φυσικού δικαίου στην αρχικά ρομαντική-ιστορική στη συνέχεια - θετικιστική δικαιοσύνη του 19ου αιώνα, ευνόησε τη μαρξιστική απώλεια του φυσικού δικαίου και του έξοχα ανθρώπινου, μη εξαντλούμενου στην ιδιωτική σφαίρα ενδιαφέροντος του.

Εν πάσει περιπτώσει η διατύπωση της Λούξεμπουργκ «κανένας σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία», άρα χωρίς δικαίωμα συναπόφασης των σοσιαλιστικών στόμων, εμπεριέχει μια κληρονομιά άλλων προπομπών του σοσιαλισμού, η οποία συνήθως δεν έγινε φανερή. Η εμφάνιση αυτής της κληρονομιάς, ως της μη αστικής, της σοσιαλιστικά δεδηλωμένης χειραφέτησης, θα αποφασίσει μελλοντικά για το πρόσωπο της ελευθερίας του κομμουνισμού. Ορθοπεδική του *όρθιου βαδίσματος* είναι ένα από τα πιο επείγοντα καθήκοντά του. Ο πραγματικός ανθρώπινος σοσιαλισμός τον εμπεριέχει ως ύψιστο ανθρώπινο δικαίωμα.

Εν τέλει, ο Μαρξ κάνει μεγάλη οικονομία συνειδητά και είναι προσεκτικός με τα χρώματα που θα μπορούσαν να χρωματίσουν εκ των προτέρων κάτι το μελλοντικό. Αποστασιοποιείται με το δίκιο του από τη μέθοδο των ουτοπικών του προδρόμων, οι οποίοι συχνά ταύτιζαν τις απλές επιθυμίες τους με το μέλλον. Εφευρίσκοντας στο μυαλό τους και διατυπώνοντας τα λεγόμενα παραμύθια για το κράτος, που δεν είχαν καμιά ή πολλή μικρή σχέση με ότι συνέβαινε έξω, στην κίνηση της πραγματικής κοινωνικής ζωής. Βέβαια ακόμη και αυτή η αφηρημένη ακόμη μέθοδος σπάνια υπήρξε τελείως ιδιωτική και αιθεροβάμων υπόθεση, διαφορετικά δε θα ακολουθούσαν οι ουτοπίες η μια την άλλη, χρονικά προσδιορισμένες και κάθε φορά επίκαιρες. Ο Τόμας Μόρους ήταν φιλελεύθερος Εγγλέζος, ο Καμπανέλλα με την *Πολιτεία του Ηλίου* αντιστοιχούσε στις τοτινές ισπανο-γαλλικές απολυταρχικές απαιτήσεις. Ο Σαιντ Σιμόν πάλι διακόσια χρόνια αργότερα, είχε ως μαγική λέξη τη «βιομηχανία». Όμως το αδιαμεσολάβητο, αδιαμεσολάβητο στο δεδομένο, ακόμη στις τάσεις του δεδομένου, μόνο φερόμενο πιο κοντά, έδινε στην υπέρροχη υπέρβαση, το σχεδιασμό, που χαρακτήριζε την ουτοπία, εκείνη τη δόση του ονειρικού στοιχείου (που χαρακτηρίζεται από τους στενοκέφαλους ειρωνικά ως έκσταση), γεγονός που έκανε μέχρι πρόσφατα να φαίνεται κάθε τι το ουτοπικό ως αιώλο.

Ο Μαρξ αντ' αυτού προέβη σε ακριβέστερες οικονομικές αναλύσεις για το εμπόρευμα και την κυκλοφορία του σε ένα έργο που δικαιολογημένα ονομάζεται το *Κεφάλαιο* και όχι, π.χ., «Προσκλητήριο στο σοσιαλισμό» (τον οποίο ακριβώς με αυτό τον τρόπο αναλύει λεπτομερώς και τον θεμελιώνει). Μια πέρα για πέρα εύλογη ψυχρολουσία, μια απομυθοποίηση με τον τρόπο ενός ντετέκτιβ, με τη βοήθεια της οικονομίας, μια διαμεσολάβηση της υποκειμενικής αντίφασης με την αντικειμενικά-πραγματική μέσα στις συνθήκες ήρθε σε βοήθεια στον κουρασμένο και κα-

ταπονημένο, με την οικονομική ιστορική αντίληψη για την ιστορία, τον ιστορικό-διαλεκτικό υλισμό.

Με τον όρο «ουτοπία» που είχε απορροφηθεί και τον περιορισμό της προοπτικής μόνο στο επόμενο βήμα προς το σκοπό. Ο ίδιος ο στόχος δεν περνούσε σε λήθη αφού κάθε απεργία για αύξηση μισθού έμελλε να έχει και να διατηρεί μέσα του το σκοπό: τη «μετάβαση από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας». Κι άλλα παρόμοια παραγνοήζονται κατά το περιεχόμενό τους, επειδή δεν έχουν ακόμη εμφανιστεί στην εποπτεία. Ένας καταγιοσμός από απεικασματα επιστημονικότητας. Παρ' όλα αυτά υπάρχει, όπως ειπώθηκε, μια υπερβολικά μεγάλη πρόοδος από την ουτοπία στην επιστήμη. Λες και κάθε τι το ουτοπικό είναι αφηρημένο και απατηλό ή λες και η επιστήμη ενδιαφέρεται μόνο για δεδομένα, κάτι που θα ήταν ξένο σ' ένα δημιουργικό διανοητή, ένα διανοητή της πράξης, όπως ήταν ο Μαρξ.

Λανθασμένα λοιπόν αποκλείει ένας εμπειριστικά αναθρεμμένος μαρξισμός, δυο ουτοπικά βεβαρυμένα, στην πραγματικότητα όμως φτερωτά: πρώτον, τα *ιδανικά* και δεύτερον, όλα τα *τελικά ουτοπικά*, ως φαινομενικά πάντα μη συγκεκριμένα. Και ακριβώς αυτά τα δύο ανήκουν στο μαρξισμό σήμερα, όπως και αύριο σαν να ανήκαν σε αυτόν όχι μόνο η πολιτική οικονομία, αλλά συγκεκριμένα ενεργά – η τάση και το λανθάνον ενός Έσχατου.

Κατά συνέπεια, είναι πολύ σημαντικό ότι ακριβώς αυτός που ονειρεύεται ξύπνιος απαιτεί το Νέο. Σχετικά προειδοποιεί ο ίδιος ο Λένιν, ξαφνιάζοντας δυστυχώς πολλούς, όχι όμως και τη νεολαία, χωρίς την οποία δεν μπορεί να διατηρηθεί κανένα σοσιαλιστικό κίνημα. Ο Λένιν, όχι ακριβώς κάποιος που θα τον ονόμαζαν οι επίγονοι ουτοπιστή, έγραφε: «Γιατί πράγμα θα έπρεπε να ονειρευόμαστε; [...] Προχωρώ ακόμη παραπέρα, ρωτάω αν ένας μαρξιστής έχει το δικαίωμα να ονειρεύεται, αν δεν ξεχνάει, ότι η ανθρωπότητα κατά τον Μαρξ βάζει στον εαυτό της μόνο προβλήματα που μπορεί να τα λύσει [...] Αν ο άνθρωπος εσθερείτο από όλες τις ικανότητές του [...] την ικανότητα να ονειρεύεται, δε θα μπορούσε κάθε τόσο να βιάζεται, για να δει μέσα στη φαντασία του ως ενιαία και τελειωμένη την εικόνα του έργου που μόλις τώρα αρχίζει να δημιουργείται με τα χέρια του. Τότε δεν μπορεί καθόλου να καταλάβω ποιο κίνητρο θα ανάγκαζε τον άνθρωπο να αρχίζει και να τελειώνει μακροχρόνια και δύσκολα έργα στο χώρο της τέχνης, της επιστήμης και της πρακτικής ζωής». Αυτά λέει ο Λένιν και μερικοί από τους θεματοφύλακες του, πίσω από τους οποίους κρύβεται με ειρωνικό τρόπο. Ιδεατές εικόνες που δίνουν φτερά, στο βαθμό που δεν ανήκουν αποκλειστικά στον υποκειμενικό παράγοντα, διεκδικούν το χώρο τους. Προσπεράνε, ως υποκειμενική ιδεατή τάση, η οποία με κανένα τρόπο δε σπεύδει να συναντηθεί με τα όνειρα που βιάζονται. Πάντως ο Μαρξ τονίζει, ενάντια σε κάθε απλώς υποκειμενικό ή ρητορικό μοραλισμό: η επαναστατική εργατική τάξη δεν έχει ιδανικά για να πραγματοποιήσει, έχει μόνο να απελευθερώσει τις υπάρχουσες κοινωνικές τάσεις, από τις οποίες η κοινωνία είναι ήδη γεμάτη.

Όμως δεν πεθαίνει κανείς ούτε ενθουσιάζεται καν αποκλειστικά και μόνο για έναν πέρα για πέρα οργανωμένο προϋπολογισμό παραγωγής. Αντίθετα, και στον ίδιο βαθμό δεν ήταν τουλάχιστον η τόσο αργά αυξανόμενη ευημερία που δεν οδήγησε σε ενθουσιασμό το προλεταριάτο και τη διανόηση στην Ανατολή, αλλά ο χαμηλός ή ο αντίθετος τρόπος πραγματοποίησης των σοσιαλιστικών ιδανικών, όπως ήταν, π.χ., εκείνο το σύνθημα για τον «πραγματικό ουμανισμό», τον οποίο είχε υποστηρίξει ρητά ο Μαρξ.

Σχετικά με αυτό που είναι βασικό: πραγματικός ουμανισμός συνολικά ανταποκρίνεται, τόσο όσον αφορά στο ιδεατό είτε διαμεσολαβημένο ως τάση όσο και στο λανθάνον ακόμη, σε εκείνο που δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του είκοσι, που φαινόταν παράδοξο για όλους τους εμπειριστές, αυτό που ονομάζεται *συγκεκριμένη ουτοπία*. Μια φαινομενική αντίφαση (*contradictio in adiecto*), η οποία σύντομα και πολύ εύκολα έγινε αποδεκτή, μια θεμελίωση του ουτοπικού στο συγκεκριμένα ανοιχτό της ύλης της ιστορίας ακόμη στην ίδια την ύλη της φύσης. Ως το αντικειμενικά-πραγματικά δυνατόν, όπως το πραγματικό ενώπιον μας περιβάλλει με μια τεράστια λανθάνουσα κατάσταση, και με αυτό τον τρόπο προσθέτει στην *ανθρώπινη δυνατότητα για ελπίδα* τη σύνδεσή της στην παγκόσμια δυναμικότητα. Κάτι τέτοιο εμπλέκει συγκεκριμένη ουτοπία στο διαλεκτικό υλισμό με τρόπο που δεν αποκλείει τις προοπτικές των στόχων του από τη συμφωνία, το νεόφαντο ενός διαλεκτικού-ουτοπικού υλισμού. Ένα περαιτέρω πεδίο κατοκημένο από την ίδια την ύλη ως κάτι το «εν δυνάμει ον», ως μια εγκυμονούσα δυναμικότητα νέων τρόπων ύπαρξης. Μέχρι τη «φυσικοποίηση του ανθρώπου», «τον εξανθρωπισμό της φύσης», όπως ακριβώς το διατυπώνει ο Μαρξ στα *Οικονομικά-Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, ενάντια στην απουσία κάθε είδους μακρινών στόχων.

Εν συνόψει: η απανθρωπία του κόσμου μας θα είχε σίγουρα να φοβηθεί πολλά από την έλευση των γενεθλίων του μαρξισμού: Θα υποχωρούσε επιτέλους η σχέση αφέντη - δούλου. Το δίκαιο όμως, μόλις απελευθερωνόταν από το αναπνικτικό και την κατήχηση, θα έπαιρνε ανάσα με την ελευθερία από το βιοπορισμό. Ηθική χωρίς αφέντη και δούλο, τέχνη χωρίς πίστη σε αυταπάτες, χωρίς προκαταλήψεις. Επιπλέον θα υπήρχε επιτέλους στη διακοσμοστή επέτειο και μια *συγκεκριμένη* εορτή, κι όχι μόνο μία, που συμπίπτει με εξεγέρσεις των νέγων, με λιμούς στις Ινδίες και έναν αναζωπυρούμενο φασισμό.

Ο Προμηθέας, εξηγγούσε ο υποψήφιος διδάκτορας Μαρξ, είναι ο πιο εξέχων άγιος στο φιλοσοφικό ημερολόγιο: Αυτό που εξυπονοείται είναι ότι δεν πρόκειται να ξαναδεθεί στο βράχο, να καρφωθεί στο σταυρό, το αντίθετο: κάτι που θα πρέπει βέβαια να αποδειχτεί.

Μετάφραση: Ευθύμης Παπαδημητρίου

Η αρχή της ελπίδας

Τρία Αποσπάσματα

1. Η ματιά προς τα εμπρός γίνεται σίγουρα ακριβώς ισχυρότερη, όσο πιο φαινότερη αυτή αυτοσυνειδητοποιείται. Το όνειρο σ' αυτή τη ματιά θέλει παντελώς να είναι καθαρό, η διαίσθηση ως σωστή θέλει να είναι σαφής. Μόνο όταν ο Λόγος αρχίζει να μιλά, τότε κάνει η Ελπίδα, στην οποία δεν υπάρχει κανένα ψεγάδι, ξανά την αρχή να ανθίζει. Το Ακόμη-Μη-Συνειδητό το ίδιο πρέπει κατά το ενέργημα του να γίνει *συνειδητό*, κατά το περιεχόμενο του να γίνει *γνωστό* ως το ανατέλειν του χαράματος εδώ, ως εκείνο που ανατέλει απ' αυτό εκεί. Και το σημείο έχει επιτευχθεί δια τούτου, όπου ακριβώς η Ελπίδα, αυτό το κυριολεκτικό πάθος της προσδοκίας προς τα εμπρός, δεν εμφανίζεται πια μόνο ... ως αυτοκαταστασιακή κίνηση του θυμού, αλλά *συνειδητά - εγνωσμένα ως ουτοπική λειτουργία*. ... Έτσι επίσης είναι η ουτοπική λειτουργία ως η μοναδικά υπερβαίνουσα η οποία έχει μείνει και η μοναδική που είναι άξια να παραμείνει: μια υπερβαίνουσα χωρίς υπέρβαση. Το στήριγμα και το Αντίστοιχό της είναι η Πορεία, η οποία δεν έχει ακόμη εκδόσει το εμμενέστατο τι-περιεχόμενό της, η οποία όμως πάντοτε ακόμη βρίσκεται καθ' οδόν. Η οποία επομένως η ίδια στέκεται στην ελπίδα και σε αντικείμενο προσαρτημένη διαίσθηση του Ακόμη-Μη-Γενόμενου ως ενός Ακόμη-Μη-Καλώς γενόμενου. Συνείδηση του μετώπου δίνει γι' αυτό το άριστο φως ουτοπική λειτουργία ως κατανοηθείσα ενέργεια του πάθους της προσδοκίας, της Ελπίδας-Διαίσθησης, κρατεί τη συμμαχία με παν το Ανατέλον της χαραυγής στον κόσμο.

Ουτοπική λειτουργία κατανοεί έτσι το Ανατινάσσον, επειδή αυτή η ίδια είναι αυτό σε έναν πολύ συμπυκνωμένο τρόπο: ο λόγος της είναι ο μη εξασθενημένος μιας αγωνιστικής αισιοδοξίας. Άρα: το *περιεχόμενο-ενέργημα* της ελπίδας είναι ως συνειδητά πεφωτισμένο, εγνωσμένα διασαφηνισμένο η *θετική ουτοπική λειτουργία*: το *περιεχόμενο-ιστορίας* της ελπίδας, κατ' αρχήν σε παραστάσεις παρουσιασμένο, σε ουσιαστικούς λόγους εγκυκλοπαιδικά ερευνημένο, είναι ο *ανθρώπινος πολιτισμός*, αναφερόμενος πάνω στο *συγκεκριμένο-ουτοπικό ορίζοντά της*. Σ' αυτή την γνώση εργάζεται, ως πάθος προσδοκίας μέσα στο Λόγο, ως Λόγος μέσα στο πάθος της προσδοκίας, η συνδυασμένη επιχείρηση *Docta Spes*.

(Κεφ. 15, «Ανακάλυψη του Ακόμη-Μη-Συνειδητού ή της χαραυγής, προς τα εμπρός», σσ. 163-166, *passim*)

2. Το κλασικό σε κάθε κλασικισμό στέκεται μπροστά σε κάθε χρόνο το ίδιο ως επαναστατικός ρομαντισμός, δηλαδή ως προς τα εμπρός δείχνουσα αποστολή και ως ζώσα, η οποία έρχεται απέναντι από το μέλλον, όχι από το παρελθόν. Και το

ίδιο (δηλαδή το κλασικό, σ.τ.μ.) ακόμη γεμάτο από μέλλον μιλάει, προσφωνεί, καλεί προς τα εμπρός. Αυτό όμως μαζί με παν το ταπεινόφρον είναι μόνο λόγω τούτου η περίπτωση, επειδή ιδεολογίες *κατ' αυτή την πλευρά* δεν εξαντλούνται με το ψευδές συνειδός της βάσης τους και επίσης με την ενεργό εργασία για την εκάστοτε βάση τους... Επίσης και οι ταξικές ιδεολογίες, μέσα στις οποίες στέκονται τα μεγάλα έργα του παρελθόντος, οδηγούν σ' εκείνο το πλεόνασμα πάνω από το σ' έναν τόπο δεμένο ψευδές συνειδός, ένα πλεόνασμα το οποίο καλείται συνεχώς επιδρών πολιτισμός, άρα είναι το υπόβαθρο της αποδεχτής πολιτιστικής κληρονομιάς. Και τώρα γίνεται φανερό: ακριβώς αυτό το πλεόνασμα παράγεται μέσω του τίποτε άλλο παρά μέσω της *επίδρασης της ουτοπικής λειτουργίας* στα ιδεολογικά μορφώματα της πολιτιστικής πλευράς. Μάλιστα, εσφαλμένο συνειδός μόνο του δε θα ήταν ούτε καν αρκετό, για να χρυσώσει την ιδεολογική επικάλυψη, έτσι όπως συνέβη. Αυτό από μόνο του δεν θα ήταν σε θέση να κατασκευάσει ένα από τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά της ιδεολογίας, δηλαδή πρόωρη εναρμόνιση των κοινωνικών αντιφάσεων. Όπως πολύ λιγότερο προπαντός η ιδεολογία είναι κατανοητή ως μέσο συνεχούς επίδρασης του πολιτιστικού υπόβαθρου χωρίς τη συνάντησή της με ουτοπική λειτουργία. Όλο αυτό ξεπερνά καταφανώς τόσο το εσφαλμένο συνειδός όπως την ενδυνάμωση μάλιστα απλώς απολογητική του εκάστοτε κοινωνικού υπόβαθρου. Άρα, χωρίς ουτοπική λειτουργία οι ταξικές ιδεολογίες θα τα είχαν καταφέρει μόνο ως την εφήμερη απάτη, όχι ως τα πρότυπα σε Μουσική, Επιστήμη, Φιλοσοφία. Και είναι ακριβώς αυτό το πλεόνασμα, το οποίο σχηματίζει και διατηρεί το υπόβαθρο της πολιτισμικής κληρονομιάς, ως εκείνο το Αύριο, το οποίο όχι μόνο σε πρώιμους χρόνους, αλλά υψηλότερο επίσης στην πλήρη ημέρα μιας κοινωνίας εμπειριέχεται μάλιστα κατά διαστήματα στο λυκόφως της δύσης της. Όλος ο μέχρι τώρα μεγάλος πολιτισμός είναι προ-εμφάνεια ενός επιτυχημένου, καθόσον αυτή μπόρεσε να ανοικοδομηθεί πάντοτε σε εικόνες και σκέψεις στο πλούσιο σε τηλεματιά ύψος του χρόνου, άρα όχι μόνο μέσα στον και για το δικό της χρόνο.

(Κεφ. 15, ο.σ. από το απόσπασμα «Συνάντηση της ουτοπικής λειτουργίας με την ιδεολογία», σσ. 177-178, *passim*)

3. Καμιά αμφιβολία, το όνειρο για μια καλύτερη ζωή γίνεται μέσω όλων αυτών ευρέως αισθητό. Ή, κάτι που σημαίνει το ίδιο, ουτοπικό χρησιμοποιείται εκτός από το συνηθισμένο καθαρά απαξιόν νόημα όχι μόνο στο δηλωθέν προληπτικό νόημα, αλλά –ως λειτουργία– επίσης σε ένα περιεκτικότερο. Έτσι καταδειχεται: Η διάσταση εύρους και βάθους του ουτοπικού δεν είναι περιορισμένη *κατ' αρχήν* ήδη σε *ιστορική* άποψη στην πιο λαοφιλή εμφάνισή της: την πολιτειακή ουτοπία. Σύμφωνα με το νόημά του το όνειρο για μια καλύτερη ζωή φθάνει πολύ πάνω από το κοινωνικό-ουτοπικό σπίτι καταγωγής του, δηλαδή σε κάθε είδος πολιτιστικής πρόληψης. Κάθε σχέδιο και κάθε μόρφωμα, το οποίο έχει ωθηθεί ως τα όρια της τελειότητάς του, είχε αγγίξει ουτοπία και έδωσε, όπως προδηλώθηκε, ίσα ίσα στα μεγάλα, στα πάντα περαιτέρω προοδευτικά επιδρώντα έργα πολιτισμού *ένα πλεόνασμα πάνω από την ιδεολογία τους σε τόπο και θέση*, επομένως τίποτε λιγότερο

από το υπόστρωμα της πολιτιστικής κληρονομιάς... Άρα έχουν επίσης όλα τα μεγάλα έργα του πολιτισμού συνεπαγωγικώς, αν και όχι πάντα (όπως στον Φάουστ του Γκαίτε) εκθετικώς, ένα τοιουτοτρόπως εννοούμενο ουτοπικό βάθος. Αυτά δεν είναι τώρα, από την φιλοσοφική έννοια της ουτοπίας ιδωμένα, ιδεολογικός αστεισμός υψηλότερου είδους, αλλά δοκιμμένος δρόμος και περιεχόμενο εγνωσμένης ελπίδας. Μόνο έτσι Ουτοπία ερευνά το δικό της στις ιδεολογίες και εξηγεί το προοδευτικό ιστορικά περαιτέρω δρώντος είδους στα μεγάλα έργα της ίδιας της ιδεολογίας. Πνεύμα της ουτοπίας είναι στο τελευταίο κατηγορημα κάθε μεγάλης απόφανσης, στον καθεδρικό ναό του Στρασβούργου και στη *Θεία Κωμωδία*, στη μουσική της προδοκίας του Μπετόβεν και στην h-Moll-λειτουργία. Πνεύμα της ουτοπίας είναι στην απελπισία, η οποία συγκρατεί ένα Εν αναγκαίον (unum necessarium) ακόμα ως Απωλεσθέν και στον Ύμνο στη Χαρά. Το «Κύριε ελέησον» και το «Πιστεύω εις έναν Θεό» ανοίγονται στην έννοια της ουτοπίας ως της κατανοημένης ελπίδας κατά διαφορετικό τρόπο, ακόμη και όταν το αντανakλαστικό απλής χρονικά δεμένης ιδεολογίας τους έχει αποβληθεί, ακριβώς τότε. Ακριβής φαντασία του Ακόμη-Μη-Συνειδητού συμπληρώνει τοιουτοτρόπως ίσα ίσα τον κριτικό διαφωτισμό, με το να αφήνει να ιδωθεί ο χρυσός, ο οποίος δε διαβρώθηκε από το ασημόνερο, και το καλό περιεχόμενο, το οποίο μένει ισχύοντας υπόλοιπο, μάλιστα ανέρχεται, όταν ταξική ανταπάτη, ταξική ιδεολογία έχει ήδη καταστραφεί. Έτσι έχει πολιτισμός πίσω από το τέλος των ταξικών ιδεολογιών, στις οποίες αυτός μέχρι τώρα μπόρεσε να είναι απλή διακόσμηση, καμιά άλλη απώλεια από εκείνη της ίδιας ουσίας της διακόσμησης, της ψευδώς κλειδώνουσας εναρμόνισης. Ουτοπική λειτουργία εξαρπάζει τις υποθέσεις του ανθρώπινου πολιτισμού από ένα τέτοιο τεμπέλικο κρεβάτι απλής θεώρησης: αυτή ανοίγει τοιουτοτρόπως πάνω σε πραγματικά κατακτημένες κορυφές, την ιδεολογικά μη διεστραμμένη θέα πάνω στο ανθρώπινο περιεχόμενο ελπίδας.

(o.c., σσ. 178-180, *passim*)

Ανθολόγηση και μετάφραση: Δημήτριος Μαρκής